

11.41x18.97	1/2	עמוד 4	הארץ - תרבות וספרות	28/05/2021	77449226-1
אגנט - הוצאת ספרים הקומדיה הלמדנית - מתרגם עמרי סמי - 25910					

עמרי סמית

מקרנבל לתיאטרון: תבניות וכאוס בקומדיה דל'ארטה, מאת אהובה בלקין, הוצאת מאגנס, 2021, 389 עמודים

התאגרו בקבוצות שנדרו ותררו אחר אמצעי מחיה. עדויות ממחצית המאה ה-16 ואילך מלמדות על התארגנות של שחקנים חובכים בלהקות שמטרתן לעלות הצגות דרמטיות. חברי הלהקות התקשרו ביניהם בחוזים והפכו את המשחק לראשונה למקצוע של ממש.

שחקני הלהקות הנודדות עשו כל שי-כלו בתמורה לתשלום, ולפעמים רק ארוחה או מקום לינה: הם הציגו מערכונים ליצניים, שרו ורקדו; לעתים נדירות הציגו מחזות קור מיים כתובים, ולעתים נדירות אף יותר העלו טרגדיות. אבל מעל לכל הם נודעו בזכות שתי יכולות: להעלות הצגות קומיות בעזרת משחק מאולתר, כלומר שלא בהתאם למחזה כתוב, ולשלב במהלך ההצגה המאולתרת קטעים מוכנים מראש של לוליינות, אקרובטיקה וסלפסטיק, וגם מונולוגים וירטואוזיים שחוברו ושוכללו במשך שנים. הצגות קומיות אלה כונו בשעתן "הקומדיה המאולתרת" (Commedia all'improvviso). רק לאחר דורות הוענק להן השם "קומדיה דל'ארטה", שפירושו אינו אלא "הקומדיה המקצועית".

בשנים הראשונות של ה'אנר התעצבו בו דמויות טיפוס קבועות, דוגמת צעירות וצעירים מאוהבים, זקנים קמצנים מקובעי-נפש, דוקטורים פסכודר-מלומדים, משרתים זוממים וקציני צבא רברכנים. רוב הדמויות גולמו בסיוע מסכות: אלה עוצבו בתווים גרוטסקיים והסתירו רק את המחצית העליונה של הפנים. רוח המרד והיפור הערכים של הקרנבל היתה הגורם שאיפשר להציג מול קהל הומור חתרני ושחיתת פרות קדושות, אלימות כלפי זקנים וסלפסטיק המתמקד באברי הרבייה ופי הטבעת, כולל שימוש קומי בחוקנים ענקיים. והיא גם זו שאיפשרה לראשונה בהיסטוריה עלייה של נשים שחקניות על הבמה, אחרי ששמרנות העולם הקלאסי והנצרות מנעו זאת במשך יותר מאלפיים שנים.

הריגושים הקרנבליים החותרים אל הכאוס משחקים תפקיד מרכזי בספר, שהוא בכניסו אקדמי-מחקרי ומבטא טענה מקורית: למול הכוחות הכאוטיים מציבה הקומדיה דל'ארטה את התיבנות הקפדני, שמקורו בד"רמה האיטלקית שנכתבה במחצית הראשונה של המאה ה-16. דרמה זו מכונה כיום "הקומדיה הלמדנית" (Commedia erudita), והיא סיפקה לקומדיה דל'ארטה את תבנית

וזה של מסכת הקורונה לעצור וירוסים שנוי במחלוקת, אבל אין עוררין על יעילותה בחסימת הבעות הפנים שלנו. הרברים לא נאמרים בגנותה; בשנה החולפת היא העניקה לנו חופש להשעות את המודיעות העצמית המייגעת לשמירה על ארשת מהוגנת בפרהסיה, להניח לרוח שטות או התקף יצר לפשוט בגוף ולגרות את שרירי הפנים. על תכליתן של מסכות להחביא רגשות אפשר ללמוד מספרה החדש של אהובה בלקין על הקומדיה דל'ארטה.

בלקין מתארת את הקרנבל האירופי של ימי הביניים והרנסנס כזירה גועשת שתכלית תה פריקת יצרים, ומציינת שמסכות שימשו בהילולות לא רק להחצנה אלא גם לכיסוי: חוגגים ומתפרעים יכלו להחביא מאחוריהן ריגושים עזים, ולהתאחד באנונימיות משחררת עם ההמון. אותם ריגושים ויצרים, שבימי חולין דוכאו מחשש למרידות בסמכות וכאוס, חילחלו לדברי בלקין מהקרנבל אל במת הקומדיה דל'ארטה. הם היו למריכיב יסוד שלה, ובזכותם משלו בהצגות רוח שטות, פריקת עול, פריצות ואנדרלמוסיה בעוצמה ובמינון חסרי תקדים בז'אנרים קור מיים קודמים. בדרכים לא ישירות ובשינויי צורה עשו גם מסכות הקרנבל את דרכן אל הקומדיה דל'ארטה.

מכיוון שהמונח "קומדיה דל'ארטה" נישא לשואא בפי אנשי מקצוע רבים, רצוי תחילה להבהיר אותו ולתאר בקצרה את ה'אנר. במחצית הראשונה של המאה ה-16 לא התקיים באיטליה תיאטרון ממוסד: הצגות דרמה, בעיקר קומדיות, הועלו רק באירועים מיוחדים בחצרות שליטים, בחתונות אצולה או במוסדות לימוד. בחוצות ובשווקים נידרו את העם להטוטנים, לצים, מספרי סיפורים ורכובים שרלטנים.

כתגובה למשבר כלכלי שאילץ איטלקים רבים לחפש מקורות פרנסה חדשים, בדרנים

22.82x22.46	2/2	4	עמוד	הארץ - תרבות וספרות	28/05/2021	77449227-2
אגנט - הוצאת ספרים הקומדיה הלמדנית - מתרגם עמרי סמי - 25910						

מהומה שחולל המשרת ארלקינו בבית אדונו

רוח המרד והיפוך הערכים של הקרנבל היתה הגורם שאיפשר לשחקני הקומדיה דל'ארטה להציג מול קהל באיטליה של המאה ה-16 הומור חתרני ושחיטת פרות קדושות, אלימות כלפי זקנים וסלפסטיק המתמקד באברי הרבייה ופי הטבעת, כולל שימוש קומי בחוקנים ענקיים. והיא גם זו שאיפשרה לראשונה בהיסטוריה עלייה של נשים שחקניות על הבמה, אחרי ששמרנות העולם הקלאסי והנצרות מנעו זאת במשך יותר מאלפיים שנים

ז'אן מיאל, להקת קומדיה דל'ארטה מופיעה על עגלה בכיכר העיר, 1640

תי לקוראים חובבים המבקשים להכיר את הו'אנר. בלקין מניחה שהקורא חסרי־ידע מוקי דם בתחום ומובילה אותו באופן מסודר, שלב אחר שלב, לאורך סקירה שיטתית של תופעת הקומדיה דל'ארטה: מקורות הו'אנר והקרנבל בפרט, התאגדותן של הלהקות הראשונות, טיפוסים הדמויות, המסכות, מאפייני המשחק והתנועה, שחקנים נודעים, הנשים הראשונות על הבמה ורעיכת הו'אנר ומורשתו. כתיבת חיבור מחקרי שהוא בה בעת גם ספר מבוא פופולרי, כלומר שני ספרים בכריכה אחת, נראית כמו משימה מסוכנת: תפיסת מרובה שאינה תופסת דבר. להפתעתי הרבה הספר תפס גם תפס. השימוש שעושה הספר בתמונות ראוי

מביאה ראיות לקיומו של הקונפליקט בין התיבנות לכוחות הכאוס כמעט בכל היבט של הקומדיה דל'ארטה שהיא סוקרת: למשל, הוא היה עשוי להתגלם על הבמה במהומות סלפסטיק שמחולל המשרת ארלקינו בבית אדונו הטרירן, או בהתקף שיגעון של עלמה חולת אהבה שנפשה המתפרקת משתקפת בצורות של משפטים חסרי היגיון בשלל שפות. המשחק בקומדיה דל'ארטה היה ברובו מאולתר ולכן הנכיה גם הוא את מאבקם של הצורה והכאוס: תבנית הדרמה היתה עשויה להיפרץ בכל רגע בשל גחמה של שחקן לפי עול בכיוון שיחרוג ממתווה העלילה או מגיבולות אחרים שנתחמו לפני תחילת ההצגה. למרות טבעו המחקרי, הספר ידיר-

העלילה הקומית המקובעת המסורתית, שהי תעצבה כבר בעת העתיקה ושבה פועלות במסלול ידוע מראש דמויות סטראוטיפיות שמאפייניהן אינם משתנים. בלקין מראה כיצד שני היסודות הסותריים האמורים, כוחות מחוללי כאוס ותיבנות מקובע, מצויים יחדיו בכל מרכיב של הקומדיה דל'ארטה. למעשה, קריאה בספרה מלמדת שהם שרויים בה בקונפליקט דרמטי של ממש, שמצא תמיד ביטוי על הבמה. הספר מגבה את הטענה באופן משכנע בעזרת כמות גדולה של מקורות היסטוריים ומחקריים מתחומי דעת מגוונים. שלא כמו חוקרים רבים המצהירים על תזה בפרקי מבוא אבל ממעטים להתייחס אליה בהמשך, בלקין

להתייחסות מיוחדת. הוא חכם וחסר־פשרות. ניכר שהמחברת השקיעה מאמץ בבחירת תמונות שיתמכו בטענות שהיא מביאה, ימחישו את תופעות הקרנבל והקומדיה דל'ארטה בצורה מיטבית, ויאפשרו לקוראים להבין אותן שכלית ויצרית. התמונות והטקסט הכתוב אינם בגדר יישויות נפרדות שאולצו להן יחדיו: הם שלובים ומעניקים זה לזה יתר כוח. מובן שהמחשבות גרפיות הן בבחינת הכרח בספר שעוסק במופעי תיאטרון, ובמיוחד בו'אנר בו מקום מרכזי להיבטים לא־מילוליים של המופע. גם אי אפשר להמחיש במלים את רוח השטות והטי־רוף שייחדה את הקומדיה דל'ארטה, ולא את פריקת העול והיצר של שחקנים וצופים, אבל על רקע השימוש הרווח במחזותינו בתמונות בספרי מחקר רק כדי לצאת ידי חובה, אפשר להעריך במיוחד את אופן שילובן בספר, את מספרן הנריב וגם את איכות הדפסתן בצבע. הספר כולו מעוצב היטב ונעים לקריאה, וטענתו היא להפריד בין היבט זה לענייני תוכן. שמו של הספר אינו מתכונתיו הטובות. למהדרור לועזית הפונה אל חוקרים הוא היה אידיאלי: הוא מוסר בדייקנות את נושאו הסיפוי וגם רומז על התזה המוצעת. אבל בישי ראל חוקרי תיאטרון הרנסנס הוכרו כזן נכחד והספר ישמש כאן בעיקר כאמצעי להיכרות בין הו'אנר לשוחרי דעת, מורים, תלמידים ואנשי וחובבי תיאטרון. לכל אלה, שמו הנודע כחי של הספר ודאי אינו מן המושכים. מעטים מפנטזים על התקרבלות במיטה עם ספר בעל כותר כזה. לכן מוטב היה אם המושג "קומדיה דל'ארטה" שימש ככותר הראשי, וזאת למי רות שכבר קיים ספר עברי בעל שם דומה. את המלים "מקרנבל לתאטרון" ו"תבניות וכאוס" אפשר היה לשלב בכותר משני, באותיות קטנות ובפונט דקיק ככל האפשר. שמו של הספר עלול להטעות קוראים פוטנציאליים להניח שלפניהם מחקר למדני צר ותו לא, וכך למרבה הצער לפסוח עליו.

מעל לכל, זהו מהמעולים שבספרי העיון העבריים שקראתי ואחד ממחקרי הקומדיה דל'ארטה המשובחים שבהם נתקלתי בכלל. שוחרי הדעת ימצאו בו מחקר נגיש שאינו רק מרתק ומציע רמיון אלא גם מעורר מחשבות בענייני תיאטרון, מוסכמות חברה ואמנות, וגם מסכות למיניהן.